

Naujasis ŽIDINYS

2014

4

— AIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt ketvirti metai. 2014, Nr. 4 (268)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01123 Vilnius, Lietuva / Lithuania

Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811

A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS

Direktorė GABRIELĖ GAILIŪTĖ

Mob. tel.: (+370) 614 16292

El. paštas: naujasis.zidiny@gmail.com

<http://www.nzidiny.lt>

REDAKCIJA

Nerijus ŠEPETYS (vyriausiasis redaktorius)

Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)

Tomas VAISETA (redaktorius)

Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografė)

Violeta BOSKAITĖ (dizainerė)

Dainė GALINIENĖ (maketuotoja)

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS

Guoda AZGURIDIENĖ

Alfredas BUMBLAUSKAS

Antanas GAILIUS

Kęstutis K. GIRNIUS

Giedrė JANKEVIČIŪTĖ (pirm.)

Petras KIMBRYŠ

Paulius SUBAČIUS

Arūnas STREIKUS

Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARbiai

Ieva ASTROMSKAITĖ, Vilius BARTNINKAS,

Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,

Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,

Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,
Jonas MALINAUSKAS, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Laurynas PELURITIS, Eligijus RAILA,
Kęstutis SKRUPSKELIS, Gražina SVIDERSKYTĖ,
Kęstutis ŠAPOKA, Aurimas ŠVEDAS,
Giedrius TAMAŠEVIČIUS, Egidijus VAREIKIS,
Dalia ZABIELAITĖ, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,

www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,

Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,

Vytautas ALIŠAUSKAS, kun. Vaclovas ALIULIS MIC,

Emilis DAMBAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ
IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Savanorių pr. 174D, 03153 Vilnius
Tiražas 900 egz. Kaina 6 Lt

SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845

Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa

Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu

Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta
tvarka

Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako

© Maketas – „Naujasis Židinys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

GINČIJAMĖS DĖL VALSTYBĖS

Apie keturias valstybės sampratas tarpukario Lietuvoje

Justinas Dementavičius

1922 m. liepos 11 d. Steigiamojo Seimo posėdyje diskutuojant dėl būsimosios Lietuvos Konstitucijos jau pats dokumento įvardijimas tapo socialdemokratų ir krikščionių demokratų ginčo objektu. Socialdemokratų atstovas Vincas Čepinskis sureagavo į Bendrosios teisės komisijos pasiūlymą pavadinimą „Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas“ pakeisti į „Lietuvos Valstybės Konstitucija“. Čepinskis siekė atmesti komisijos variantą ir palikti pavadinimą „Lietuvos Respublikos Konstitucija“. Jo teigimu:

Filologiniai paėmus, žodis „valstybė“ atvaizduoja siaurą nustatymą, kuriuo žiūrima į valstybę kaip į įstaigą, stovinčią aukščiau visuomenės, kaip į įstaigą, kuri viešpatauja ant visuomenės. Tai yra, taip sakant, senas valstybinis nusistatymas: pats žodis „valstybė“ – valdyti. Šiandien valstybinės teisės mokslas, kurio adeptu yra Londono universiteto valstybinės teisės profesorius Gairoldi Laski, kaip girdėjau, net Vilniaus srities pilietis, kuris kaip tik palaiko kitą koncepciją, kad valstybė yra aparatas visuomenei aptarnauti ir tuo būdu valstybė gauna tą žodį, kuris jau yra nuo klasikinių laikų išvyravęs – „respublika“. „Respublika“ yra labiau bendra sąvoka, negu „valstybė“. (Atst. Krupavičius, iš vietos: *supratimo neturi*.) – Pats jokio supratimo neturi ir neturėdamas supratimo kalbi. Jei supratimą turėtum, tai žinotum, kad didžiausia pasaulyje valstybė – Britanijos valstybė paskutiniaisiais laikais kitaip savęs ne nevadina, kaip „Common Wealth“, o tai ir yra tas pats, ką ir žodis „respublika“ bendras reikalas, bendras turtas. Reikia žodis „respublika“ yra labiau bendra sąvoka.¹

Po paskelbtos dešimties minučių pertraukos, trukusios dvidešimt minučių, Čepinskiui replikavęs Krikščionių demokratų partijos atstovas Mykolas Jeronimas Krupavičius pareiškė:

Profesorius Čepinskis kalbėjo apie tą [Bendrosios Teisės komisijos] pasiūlymą, išeidamas iš klaidingų

tų sąvokų klasifikacijos supratimo. Juk čia „valstybė“ yra tai, ką mes filosofijoje vadiname „genus“, o įvairios tos formos, kaip monarchija, respublika ir tt. yra to „genus“ dalys arba „species“. Tad visi argumentai atst. Čepinskio buvo be pamato. Atstovas Čepinskis mano, kad jei bus antgalvy parašyta „valstybė“, tai jau ji negalės būti respublika. Priešingai, pirmame paragrafe pasakyta, kokia toji mūsų valstybė bus, būtent, – demokratinė respublika. Dėl to pasakymo, kad „valstybė“ esą ne demokratinis žodis ir išskiria žmonių teises, aš pasakysiu tiek, kad kiekviena valstybė, tokios ar kitokios rūšies visuomet, kaip suverenas turi dieviškumo dalį, nes ten, kur Dievas atleidžia patiems žmonėms tam tikras valdymo sritis tvarkyti, žmonės turi to paties aukštojo dieviškumo dalį ir gali beveik jo vardu spręst paliktus jiems klausimus. Respublika yra valstybės rūšis. „Valstybė“ – nuo žodžio „valdžia“ – valdyti; ar ji bus respublika, ar monarchija – vis tiek tą teisę turi, tik monarchijoje dauguma teisių turi vienas žmogus, o demokratinėje valstybėje tas teises turi visa visuomenė, kurie įeina į tos valstybės ribas.²

Po šio trumpo apsižodžiavimo, krikščionims demokratams ir žydų frakcijai balsavus už, o kairiesiems – prieš, patvirtintas pavadinimas „Lietuvos Valstybės Konstitucija“. Šį epizodą galima vertinti tik kaip dar vieną Lietuvos kairiųjų ir dešiniųjų laisvamanių ir katalikų, socialdemokratų ir krikščionių demokratų nesutarimo pavyzdį, iliustruojantį ginčus, vykusius nuo pat XX a. pradžios iki Nepriklausomybės praradimo. Skirtingai nei ankstesniuose straipsniuose³, kur aptarėme nesutarimus dėl pačios *valstybės* sąvokos, čia jau turime situaciją, kai *valstybė* yra pagrindinis terminas politikai įvardyti. Tačiau ginčai dėl valstybės idėjos ir politinės jos prasmės Lietuvoje tik prasidėjo. Sukūrus *savo tautinę* valstybę ir atsiradus galimybėms laisvai išsakyti bei plėtoti *savo intelektualines* idėjas, atsirado poreikis ir galimybės apsvarstyti ir skleisti *savo ideologines* naujas

¹ Vinco Čepinskio kalba Steigiamajame Seime, 1922-07-11, in: *Steigiamojo Seimo darbai, 1922 liepos 11 d.*, 1 sesija, 221 posėdis, p. 43.

² Mykolo Krupavičiaus kalba Steigiamajame Seime, in: *ibid*.

³ Čia skelbiamas autoriaus tekstas yra jau trečiasis iš *valstybei* skirto ciklo; žr. Justinas Dementavičius, „Ištariame valstybė: Daukanto politinės minties štrichai“, in: *Naujasis Židyns-Aidai*, 2013, Nr. 4, p. 245–

politinės tikrovės interpretacijas⁴. Tą naujumą pirmiausia įkūnijo pati Lietuvos valstybė, todėl nenuostabu, kad būtent valstybės samprata tampa vienu svarbiausiu diskusijų objektu. Būtent nusakant savąjį valstybės supratimą apibrėžiama, kas tai yra; koks jos santykis su asmeniu; kas yra svarbiausias politinis valstybės subjektas; kokia jos prasmė ir tikslas.

Šiame straipsnyje trumpai aptariant visus minėtus klausimus įvardijamos keturios Lietuvoje dominavusios politinės paradigmos, kurios įtvirtino kartais trūkinėjančias, bet tam tikru mastu iki šių dienų pastebimas, lietuvių politinės pasaulėvokos formas. Reikia turėti omenyje, kad čia kalbama tik apie teorinius Lietuvoje dominavusio politinio mintijimo aspektus pripažįstant, kad net toms pačioms partijoms ar ideologijoms atstovavę intelektualai neretai siūlė ir įgyvendino gana skirtingas politines praktikas. Skirstymas į smulkesnes „kairiųjų“, „dešiniųjų“, „nuosaikiųjų“, „radikalų“ ar kitokias grupeles leistų išvysti kur kas sodresnį lietuvių politinio mąstymo peizažą, tačiau tik aiški bendrų teorinio mąstymo principų identifikacija įgalina išryškinti įtampas tarp skirtingų Lietuvoje dominavusių ideologijų ir nurodyti svarbiausius bendrumo bei tęstinumo elementus.

KATALIKIŠKOJI POLITINĖ MINTIS: VALSTYBĖ KAIP KŪRINYS ASMENIUI

Norint apibūdinti Lietuvoje plėtotą katalikiško mokyimo apie valstybę esmę, bene geriausia pasitelkti vieną žinomiausių Lietuvos filosofų Antano Maceinos mintį: „individualybė yra palenkta valstybei, valstybė palenkta asmenybei“⁵. Turint omenyje, kad būtent Maceinos pažinimo sulaukė daugiausia komentarų ir skirtingų vertinimų posovietinėje Lietuvoje⁶, šią visai katalikiškai mąstymo tradicijai svarbią mintį reikia suprasti ypač aiškiai ir tiksliai. Minėtoji hierarchija individas–

valstybė–asmenybė, kurioje asmenybė užima svarbiausią vietą, leidžia perinterpretuoti Maceinos ir kitų katalikų mąstytojų kaip autoritarinės valstybės apologetų vertinimus. Dar aiškiau šio iš esmės pro-demokratiško lietuvių personalizmo apraiškos matomos jaunosios kartos katalikų 1936 m. paskelbtoje programoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kurio plėtojamos idėjos kartu reiškė ir nuosaikią režimo kritiką, dėl ko ir tapo tautininkų ideologų kritikos objektu. Panašiai vienas autoritetingiausių katalikų mąstytojų Stasys Šalkauskis savo laiške prezidentui griežtai kritikavo Antano Smetonos kuriamą režimą. Kita vertus, tokia kritika tautininkų režimui buvo tik dalis katalikiškos polemikos su modernistėmis ideologijomis, kartu kritikuojančios ir partinę demokratiją, radikalųjį socializmą bei liberalizmą, individualizmą ir kt. Ši kritika savo ruožtu buvo nuosekli reformistinių popiežių Leono XIII ir Pijaus XI mokymo, rusiško krikščioniškojo socializmo (ar, rusų filosofo Sergijaus Bulgakovo versijoje, – net krikščioniškojo komunizmo) ir prancūzų katalikų „integralaus humanizmo“ idėjų adaptacija Lietuvoje.

Gana ryškias lietuviškos katalikiškos politikos sampratą užuomazgas galima rasti jau ankstyvuosiuose Adomo Jakšto-Dambrausko tekstuose. Tačiau tik Šalkauskio filosofijoje pradeda nuosekliai dėstyti teorija, įvardytina kaip katalikiška organiškiosios valstybės koncepcija. Ji turi kelis esminius naujosios ir senosios kartos lietuvių katalikų intelektualus vienijančius elementus. Pirmas, svarbiausias katalikiškos politinės minties subjektas yra žmogus kaip Dievo kūrinys, sukurtas pagal jo „paveikslą ir panašumą“. Būdamas Dievo vietininku žemėje ar, Jakšto žodžiais, mažyčiu kūrėju ir sąkūrėju, asmuo užima centrinę vietą visoje katalikiškoje valstybės teorijoje, nes „kiekviena sutelktinė organizacija šiaip ar taip stotasi galutiniu tikslu žmogaus asmens klestėjimą“⁷. Kita vertus, remiantis (neo)tomistine žmogaus samprata pripažįstama, kad

žmogus atstovauja dvi sferas: kūniškąją-gantiškąją ir dvasiškąją-kultūrinę. Gamtinė prasme, kaip individas, žmogus tėra natūros dalis pajungtas priežasčių ir pasekmių grandinei. Dvasiškąją prasme jis suprantamas kaip asmuo-kūrėjas, turintis laisvą valią ir suvokiantis save kaip asmenybę. Pavyzdžiui, Jakšto teigimu, „mokslas, girdi, negalės kitaip žiūrėti į žmogų, kaip tik-tai „rein zoologisch“, t. y. kaip į gamtos padarą, sukurta pagal gyvulio paveikslą ir panašumą, krikščioniškiems mintytojams nepridera tenkintis vien tik atmetimu tos „grynai zoologinės“ pažiūros, bet reikia prieš tą žmogų žeminančią materializmo dogmą sąmoningai išskelti krikščioniškąją tezę apie žmogų, kaip gyvą ir veiklų Dievo Kūrėjo paveikslą“⁸. Būtent žmogus yra pagrindinis žemiškosios tvarkos kūrėjas, tad galima sakyti, jog katalikiška politinė mintis prasideda nuo teologinio rūpesčio siekti, kad žmogaus valios pastangomis žemėje būtų siekiama kurti tobulą dangišką santaiką. Vienas jos elementų yra ir pats žmogus. Hierarchinis ryšys tarp skirtingų žmogiškumo raiškos erdvių nusakomas aiškiai – pagrindinis žmogaus tikslas yra plėtoti savo dvasinį pradą, asmenybę ir suvaldyti savo kūniškas aistras, žmogų-individą. Taip laikinas pasaulietinis gyvenimas turėtų būti palenktas amžinajam dvasiniam. Organiškumas žmogaus lygmeniu reiškiasi kaip gebėjimas įtarpinti ir suderinti transcendentinį bei fizinį pasaulį, būti kartu ir žmogumi-asmeniu, ir žmogumi-individu; ir sukurtu, ir kuriančiuoju; ir trokštančiu, ir gebančiu suvaldyti savo troškimus.

Asmuo kaip ontologiškai pirminis elementas svarbus norint suprasti antrąjį, jau nuo XIX a. pabaigos pabrėžiamą lietuvių politinio mąstymo elementą – tautą. Katalikiškoje koncepcijoje organišką tautos santykį su žmogumi nusako trys principai – jos prigimties, tikslumo ir analogijos. Pirmuoju atveju teigiama, kad tauta įmanoma tik tuomet, kai į ją įeina skirtingi asmenys, t. y. ne tauta kuria asmenybę, bet pirmiausia asmenybė iš prigimties, nepriklausomai nuo jos valios kuria tautą. Organiškoje koncepcijoje nėra jokios ne su asmeniu susijusios, idealios ir dvasinės tautos tikrovės – ji galima tik esant realiai žmonių bendruomenei (tik ne sąjungai kaip sutartiniam dariniui). Antrąja, tikslo prasme, tauta negali būti vertinama kaip savitiksli. Ji visada turi būti orientuota į asmenį kaip ir „kiekviena sutelktinė organizacija šiaip ar taip stotasi

galutiniu tikslu pilnutinį žmogaus asmens klestėjimą“⁹. Galiausiai, analogiškai kaip ir asmuo, ji įgyja personalistinių charakteristikų, tampa išskirtiniu dariniu palyginti su kitomis tautomis, tad ji gali ir turi plėtoti savo išskirtinumą, nes tik taip bus galima išvysti ir asmeninio tobulėjimo formas. Tačiau tai nereiškia tautos izoliacijos – individualios tautinės kultūros skleidimasis tampa siektiniausiu tuomet, kai tauta arba sukurti kultūra, kuri suprantama ir vertinama visame pasaulyje, universaliai¹⁰. Krikščioniško idealizmo prasme tauta kaip išreiškiamą per asmenį ir esanti Dievo kūrinu turi tarnauti Dievo šlovei; pirmenybė neabejotinai teikiama Dievo miestui, o ne žemės miestams; nuoseklus lietuvių krikščionis pirmiausia turi save suvokti kaip krikščionį, bet ne kaip lietuvi. Nereikėtų klaidingai interpretuoti, kad organiškoje mintyje tarp šiuodviejų principų tvyro įtampa. Atvirkščiai, buvimas krikščionim reikalauja pripažinti savo prigimtį, t. y. gimimą tautoje, ir ją bandyti tobulai realizuoti didesnei Dievo šlovei. Tačiau iškilus įtampai krikščionis neabejotinai turėtų pasirinkti tarnavimą Dievo valiai, o ne tautai, kuri šitaip būtų sudievinama.

Bandant suvokti šių dviejų sampratų santykį su politine teorija, išryškėja trečias reikšmingas ir politiškausias organiškiosios teorijos elementas – tautos ir asmens santykis su valstybe. Šalkauskis nurodo, kad valstybė yra tautinės individualybės žymė. Tokia formulotė reiškia, kad valstybė kyla iš prigimtinės tautos, o ne atvirkščiai. Tiksliau, gali būti ir atvirkščiai, bet tokia valstybė tėra žmogaus suorganizuota ir tik paties žmogaus valiai palenkta politija, Leviatanas, būdingas Vakarams¹¹. Tačiau XX a., cituojant Maceiną, „valstybės krizė parodo, kad žlunga sena valstybės koncepcija ir kad iš tos pačios krizės kyla naujos valstybės užuomazgos. [...] Žmonijos istorijoje valstybė yra atsirėmusi ne į šeimą, bet į laisvus sambūrius, į draugijas¹². [...] Draugijinis principas, kuriuo senoji valstybė buvo pagrįsta, pasitraukia ir jos vietoje pradeda išsigalėti bendruomeninis principas [tauta, – J. D.]“¹³. Taigi valstybė ir tauta – ontologiškai skirtingų prigimčių dariniai: pirmoji yra tik „sutartinė“, žmogaus kuriama tikrovė, antroji – reali ir prigimtinė žmogaus būtis. Jų prigimtinis skirtumas lemia, kad tai, kas gera tautai, nebūtinai yra gera valstybei, t. y. valstybės ir tautos interesai ne tik gali skirtis, bet ir kirstis¹⁴. Atsižvelgus į tai, kad tik

252; Justinas Dementavičius, „Mokomės sakyti valstybę: Politijos sampratą XX a. pradžios lietuvių visuomenėje“, in: *Naujas Židyns-Aidai*, 2013, Nr. 8, p. 582–588.

⁴ Įvardis savo čia nurodo į mažiausiai tris tapatybės sandus, kurie gali būti reikšmingi norint suprasti XX a. pirmos pusės Lietuvos politinę mintį. Pirmu atveju kalbama apie tautystės principą, mes-lietuviai / mes-Lietuvos gyventojai, kuris įgalina kalbėti apie vieną visuomenę, bendras institucijas, bendrą politiką. Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas suteikė pagrindą kalbėti apie savitą valstybės raidą. Antru atveju kalbama apie individualią tapatybę ir intelektinę veiklą. Faktiškai kiekvienas galėjo plėtoti ir plėtojo savo supratimus, kas yra politinė bendruomenė. Tad kiekviena politinė mintis yra ne tik padarinys plačių intelektinių kontekstų, tokių kaip modernią valstybę grindžiantis tautybės principas, bet ir laisvos intelektualinės veiklos išdava. *Savumas* čia pirmiausia reiškia asmeniškumą. Galiausiai trečiasis reikšmingas tapatybės sandas yra ideologinė savivoka – kolektyvinių įsitikinimų ir pasaulėvokos sistema, kuri apima tik dalį visuomenės ir intelektualų. Būtent pastarajai grupei savybei ir bus skirtas šis straipsnis.

⁵ Antanas Maceina, „Individas-asmuo ir valstybė“, [1936], in: *Antanas Maceina, Raštai*, t. 12: *Socialinė ir politinė filosofija*, sudarė Anta-

nas Rybelis, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Margi raštai, 2002, p. 48.

⁶ Pvz., žr. Leonidas Donskis, „Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje“, in: *Akiračiai*, 1997, Nr. 3, p. 6; Kęstutis Skrupskelis, „Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas“, in: *Naujas Židyns-Aidai*, 1999, Nr. 4, p. 212–227; Vytautas Radžvilas, „A. Maceinos kūrybos vertinimo klausimu: kada grius tylos siena?“, in: *Ateitis*, 2008, Nr. 4, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-08-01-vytautas-radzvilas-a-maceinos-kurybos-vertinimo-klausimu-kada-grius-tylos-siena/3686>; Valdas Pruskus, „Intelektualų katalikų požiūris į rasių teoriją ir valstybę tarpukario Lietuvoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2007, t. 30, p. 129–143; Alvydas Jokubaitis, „Tauta ir valstybė: Antano Maceinos šimtmečiui“, 2008, in: <http://maceina.lt/index.php/getting-started/94-straipsniai-internete/apie-maceinos-kuryba/79>; Ramūnas Labanauskas, „A. Maceinos tautinės valstybės idėja ir globalizacijos iššūkiai“, 2008, in: <http://ramunas1970.blogspot.com/2008/08/01-vytautas-radzvilas-a-maceinos-tautines-valstybes-ideja-ir-globalizacijos-issukiai-179.html>.

⁷ Stasys Šalkauskis, „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, [1933], in: *Stasys Šalkauskis, Raštai*, t. 4: *[Lietuvių kultūros praeitis ir ateitis]*, sudarė

Arūnas Sverdiolas, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1995, p. 201.

⁸ Adomas Jakštas, „Žmogaus paslaptis: Antropologinis klausimas mokslo ir tikybos šviesoje“, [1908], in: Adomas Jakštas, *Raštai*, t. 1: *Mokslas, filosofija, religija*, sudarė Antanas Rybelis, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1995, p. 81.

⁹ Stasys Šalkauskis, *op. cit.*, p. 201.

¹⁰ Plačiau žr. Stasys Šalkauskis, „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, [1933], in: Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 351–373.

¹¹ Stasys Šalkauskis, „Dvieju pasaulių takoskyroje“, [1917], in: Stasys

Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 23–43.

¹² Draugija čia suprantama kaip visuomeninė organizacija, tam tikram tikslui pasiekti įsteigtas darinys. Savo prasme ji artima *Gesellschaft*, visuomenei, ir priešpastatoma bendruomenei, *Gemeinschaft*, kaip pačios prigimties įsteigtam dariniui. Tauta, šiuo atveju, yra bendruomenė, bet ne draugija.

¹³ Antanas Maceina, „Tauta ir valstybė“, [1939], in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 12, p. 52–54.

¹⁴ Ši tema yra plėtojama ir kitur. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie tikrą patriotizmą ir jo reikšmės lytį, Šalkauskis išskiria meilę tautai, kraštui

per tautą reiškiasi asmenybė, tautos interesai visada bus svarbiau už valstybės. Taigi lietuviai, kaip savo individualybę norėjusi išreikšti tauta, turėjo teisę ir privalejo atsiskirti nuo priešišku imperijų. Ir, atvirkščiai, anksčiau egzistavusi valstybė kaip pasaulietiniam tikslui sukurta organizacija išsikreipė, prigimtinę tvarką palenkdamas vienos partijos ar asmens interesams. Paradoksalu, kad taip formuluojamoje koncepcijoje tai, kas dabar matoma kaip „moderni“ valstybė, paremta sutarties doktrina, Maceinos supratimu jau buvo krizės ištikta samprata, kurią turi pakeisti naujas, bendruomeninio žmogaus supratimas.

Apibendrintai aptartų koncepcijų santykius galima nusakyti taip: valstybė yra tautinės kūrybos padarinys, kurios tikslas – padėti žmogui realizuoti savo dievišką pašaukimą. Čia dieviškoji santaika turi tapti pagrindiniu kiekvieno krikščionio siekiu, nes ji taip pat neatsiejama nuo jo paties sielos išganymo. Ši santaika apima visas žmogiškosios raiškos formas, taip pat ir tautinę-kultūrinę bei valstybinę-politinę. Atsižvelgus į tai, kad būtent žmogus yra dieviškumo atspindys žemėje, joks socialinis darinys, partikuliarus interesas ar individuali aistra negali būti virš žmogaus-asmens, nes taip riboja jo dievišką pašaukimą būti laisvu. Dar pirmajame *Draugijos* numeryje, kuris daugiausia buvo skirtas krikščionių demokratų galimai politinei programai

talikiškos minties polemikos, yra nukreiptas į socializmo kaip klaidingos ideologijos kritika, kartu, Leono XIII dvasioje, išlaikant aiškų išpareigojimą žmogiškam asmeniui, kad ir kokiam luomui ar klasei jis priklausytų. Būtent pastarasis principas ir gali būti traktuojamas kaip katalikiškos politikos sampratos esmė – tikroji politika siekia visos žemiškos, kaip Dievo sukurtos, tikrovės santaikos; bet koks rūpinimasis tik viena dalimi, net jei ta dalis yra labiausiai kenčianti, neigiant kitas kūrinių dalis, yra klaidingas; tik į visą visuomenę nukreipta ir meile pagrįsta politika gali būti vadinama krikščioniška: „turime priimti ne jėgos, bet tiesos politiką, kitaip sakant, turime suprasti, jog tokioms mažoms tautelėms kaip mūsų tepriimtina tik viena krikščioniška politika, paremta dorove ir teisybe“¹⁶.

TAUTININKIŠKA POLITINĖ MINTIS: VALSTYBĖ KAIP AUTONOMIŠKA DVASIA

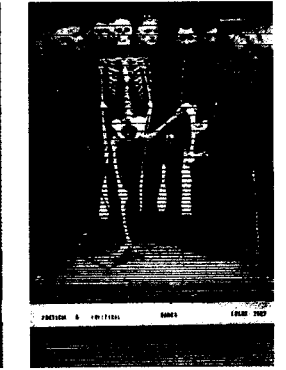
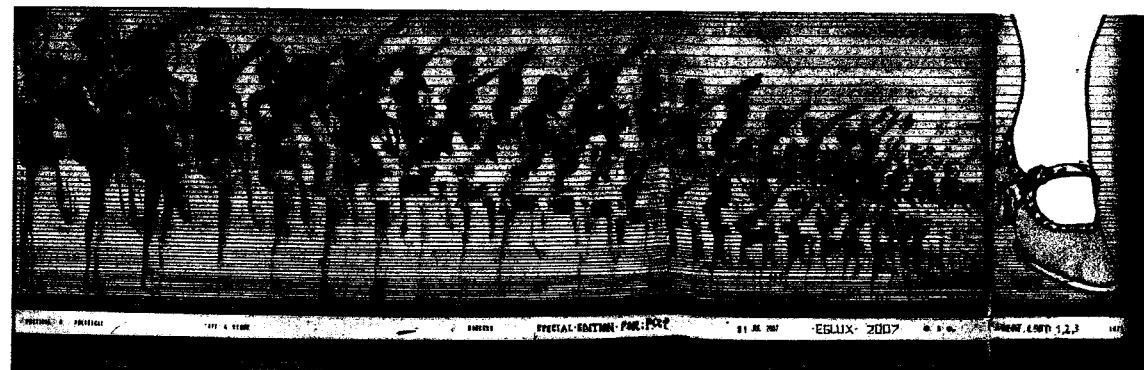
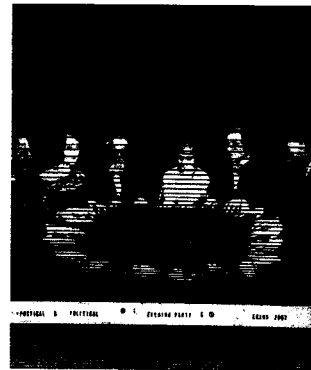
1936 m. jauniems katalikų intelektualams paskelbus manifestą „Į organiškios valstybės kūrybą“, jis susilaukė kritikos ne tik iš kairės, bet ir iš tautininkų ideologų. Bene įtakingiausias ir nuosekliausias tautininkų mąstytojas Izidorius Tamošaitis sako griežtai ir atvirai: „mes kalbame apie konkretų žmogų, o ne to žmogaus suskirstymą į individą ir asmenybę“¹⁷. Panašią

koncepcijos autoriai kalba apie asmenį, tautininkams net leidžia daryti išvadą, jog ši koncepcija esanti iš esmės liberali. Tad, nepaisant panašios retorikos (tautos svarbos akcentavimo ir organiškumo metaforos naudojimo), akivaizdu, kad tautininkiška valstybės ir tautos samprata pašalina organiškajai koncepcijai būdingą žmogaus kaip asmens ir individo skirtį. Tai reiškia, kad asmens, kaip aukščiausios vertės autonomiško subjekto, kuriam turi būti subordinuotas tautos gyvenimas ir valstybės veikimas, nebelyka, o pats žmogaus, tautos ir valstybės santykis formuluojamas iš esmės kitaip.

Pirmiausia galima nurodyti nesu(si)pratimo dėl katalikiškos ir tautininkiškos koncepcijų santykio ištakas. Akivaizdžiausia priežastis čia – metaforų valstybei nusakyti pasirinkimas. Ir katalikų intelektualai, ir tautininkai visuomenę mato kaip organišką darinį, o valstybė tampa šio „organizmo“ reiškimosi forma. Tiesa, tautininkams ne tik tauta, bet ir pati „valstybė yra gyvas organizmas, kurį sudaro [...] visa tauta“¹⁹. Antra, svarbią vietą abiejose koncepcijose užima tauta. Dažniausiai būtent tauta yra aktyviai veikiantis subjektas, galintis pasirodyti istorijoje valstybės pavidalu. Simptomiškas yra ir pats tautininkų pavadinimo pasirinkimas bei Smetonos vadinimas Tautos vadu. Trečia, svarbus šių ideologijų elementas buvo demokratijos kritika²⁰. Kartu tautininkiškumas dažnai prisistatė kaip centris-

lais – antitezėmis. Tautininkišką režimą bandantys pateisinti autoriai siekia jį pateikti kaip šių dviejų tendencijų sintezę, „aristotelišką“ vidurio kelio pasirinkimą.

Vis dėlto organiškumas ir pati tauta tautininkams įgyja kiek kitą turinį. Prisiminkime, kad katalikiškoje mintyje organiškumas pirmiausia reiškiasi kaip prigimtinis asmens buvimas tautoje, o valstybė tesanti dirbtinė priemonė tautos ir asmens poreikiams realizuoti. O štai tautininkiška ideologija, pripažindama tautos ir valstybės atskirtį, teigia: „mes sakome, kad valstybė yra tam tikras organizmas“²¹. Tik čia galima pradėti kalbėti apie valstybės (ne tik tautos) gimimą, augimą ir galimą mirtį. Taip nusakant valstybę yra pabrėžiama absoliuti jos autonomija nuo bet kurių kitų socialinių darinių ir institucijų, taip pat ir tautos. Cituojant turbūt radikaliausią šios krypties atstovą Vytautą Alantą, „valstybė – visiškai autonomiškas subjektas“²². Valstybės organiškumas tautininkams pirmiausia reiškia autonomišką valstybės organizaciją, valstybė tampa personalizuotu dariniu – savarankišku dvasiniu subjektu visuomeninio gyvenimo scenoje. Visa tai leidžia suvokti tautininkų valstybės sampratą kaip alternatyvią organiškajai. Čia ne asmuo gimsta tautoje ir kuria valstybę, o „valstybė gimdo tautas. [...] tik suburtos valstybės dėka tautos įrašo savo vardą į istorijos atitinkamą lakštą“²³. 1940 m., prieš pat Lietuvos okupaciją, Alan-

Eglė Vertelkaitė. Poetical&Political. 2007. Ofortas, mišri technika

nusakyti, teigiama: „Krikščioniškoji demokratija darbuojas vardan evangelijinės teisybės ir meilės: iškėlus tai savo veikimo vėliava, ji stengiasi taip suorganizuoti visuomenę, kad vargo žmonės neturėtų nei reikalo, nei noro traukties ir stoti po kruvinąją vėliavą“¹⁵. Akivaizdu, kad šis pasažas, kaip ir didžioji dalis lietuviškos ka-

težė suformulavo ir jaunesnės kartos tautininkas, buvęs Lietuvos tautininkų sąjungos pirmininkas Domas Cesevičius: „Romuviečiai betgi labai griežtai pasisako prieš liberalizmą, o visgi nori išgelbėti asmens laisvę. [...] Žmogaus sudualistinis yra žmogaus supaprastinimas ir suschematinimas“¹⁸. Tai, kad organiškios

tinė doktrina, kuri kritikuoja ir individualistinį liberalizmą, ir kolektyvistinį fašizmą ar socializmą. Sekant hegelišką dialektiką net teigiama, kad individualizmas liberalizmo bei demokratijos pavidalu tapo modernybės tezėmis, o kolektyvizmas itališko fašizmo, vokiško nacionalsocializmo ir bolševikiško komunizmo pavidalu

tas šį autonomiško žmogaus, tautos ir valstybės santykį nusako dar radikaliau: „valstybė išvaduoja individą iš to pilietinės sąžinės konflikto, į kurį jis patenka, jei jam aiškiai nepasakoma, ko iš jo reikalaujama [...] valstybė pasiima prievolę kontroliuoti individualines pastangas kultūrinio darbo srityje“²⁴, o į tautinės kultūros pagrįn-

ir valstybei. Tauta – prigimtines žmogaus lytis, kraštas – gyvenamoji aplinka, valstybė – sukurta ir kuriama institucinė tvarka. Visos jos gali reikalauti, o neretai ir reikalauja, specifinio žmogaus išpareigojimo ir lojalumo; žr. Stasys Šalkauskis, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: Sakalas, 1933, p. 85.

¹⁵ Kazimieras Šaulys, „Demokratija ir krikščionys demokratai“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 1, p. 35.

¹⁶ Adomas Jakštas, „Kas yra politika?“, [1907], in: Adomas Jakštas, *Raštai*, t. 1, p. 343.

¹⁷ Izidorius Tamošaitis, „Tautininkų ideologijos gairės“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 5, p. 6.

¹⁸ Domas Cesevičius, „Romuviečių organinė valstybė“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 5, p. 479.

¹⁹ Vladas Juodeika, „Vadų atranka ir demokratija“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 140–141, p. 700; panašios mintys dėstomos ir: Izidorius Didžiulis, „Tauta, valstybė, asmuo“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 10, p. 260–265.

²⁰ Demokratijos sampratos ir kritikos klausimui skirta studija: Saulius Šiliauskas, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940)*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.

²¹ Izidorius Tamošaitis, „Tautininkų ideologijos gairės“, in: *Vairas*,

1937, Nr. 6, p. 136.

²² Vytautas Alantas, „Politinė tautos vienybė“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 48, p. 927.

²³ Juozas Tomkus, „Kas yra valstybė tautai?“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 393.

²⁴ Vytautas Alantas, „Tautinės kultūros problemos“, in: *Vairas*, 1940, Nr. 1, p. 11–12.

da turi būti dedamas tautinis valstybės interesas ir egoizmas.

Savo prigimtimi valstybė nėra gamtinio pasaulio dalis ar žmogaus kūrinys, bet hegeliškai ikūnija dvasinį pasaulį: „valstybė priklauso ne gamtos, bet dvasinės ir etinės prigimties fenomenui. [...] Ji egzistuoja kaip idealiniai įprasminta dvasinė etinė tikrėybė, neatsiejama suaugusi su kultūros formų, veiksmų ir procesų visuma. Valstybė egzistuoja tik dvasia ir egzistuoja kaip dvasia“²⁵. Taigi jei katalikiškoje mintyje ji gali reikštis tik kaip dieviškos santaikos padedanti siekti priemonė, tai tautininkiškoje interpretacijoje pati valstybė yra tiesioginis istorijos dvasios veikimo padarinys. Be to, referuojant į Aristotelį, teigiama valstybę esant aukščiausia išsivystymo forma, nes sudėtingesni dariniai yra tobuliesni. Taip formuluojamoje teorijoje pati valstybė kaip dvasinė ir aukščiausio išsivystymo socialinė substancija lieka vieninteliu teisingumą apibrėžiančiu ir nusakančiu dariniu, o pareigos valstybei įgyja absoliutų pobūdį. Būtent valstybė radikaliausiose tautininkų pasisakymuose tampa galutiniu ir svarbiausiu žmogaus gyvenimo tikslu. Nenuostabu, kad, pavyzdžiui, 1938 m. Lietuvos konstitucijos 16 straipsnyje atvirai deklaruojama, jog „piliečiui Valstybė yra jo paties buvimo pamatas“²⁶ arba, cituojant Smetoną, „kiekviena visuomenės dalis privalo siekti visuomenės gerovės, turėti prieš akis visumą, o ne dalį, ne save“²⁷. Pačioje ketvirto dešimtmečio pabaigoje jaunieji tautininkų intelektualai tai nusako dar radikaliau: „turime vertinti savos valstybės reikšmę ir rikiuotis savo valstybės nesąlyginiam pasidavimui“, valstybė tampa taja „visuma, kuriai turi paklusti atskiri individai“²⁸. Kitaip sakant, organiškajai koncepcijai būdingą santykį „individas – valstybei, valstybė – tautai, tauta – asmenybei“, tautininkai nusako radikaliai kitaip: „žmogus tautos ir valstybei“.

Šioje perspektyvoje autoritarinis ar, tariant smetoniška, autoritetinis Lietuvos valstybės pobūdis įgyja specifinę legitimacijos logiką. Priskiriant valstybei dvasines ypatybes, kurios apsirėškia žemiškame gyvenime, ir matant ją kaip aukščiausią savarankišką būties formą, nuosekliai formuluojama ir aukštesnio, individualiam protui neperprantamo valstybės kaip savitikslio darinio tezė: „valstybės vertė nematuojama ir negali būti

išmatuota pagal žmonių subjektyvių pojūčių [...] apraiškas“²⁹. Tačiau, jei taip, tai kaip galima ir reikia nusakyti šias pareigas paskiriems individams? Maža to, kaip atsiranda neatitikimas tarp integralaus tautos kūno ir individualių pasirinkimų, t. y. kaip tautoje socializuotas individas gali elgtis netautiškai? Jau nuo pirmųjų *Vairo* numerių, dar XX a. pradžioje, Smetona nuolat pabrėždavo, kad visi lietuviai yra vienijami vieno tautinio intereso, tačiau politinio gyvenimo tikrovė šią tezę nuolat paneigdavo – skirtingos grupės ir skirtingi asmenys deklaruodavo skirtingas politines vizijas. Paprasčiausias būdas tai paaiškinti buvo teigti, kad jie tiesiog seka iš užsienio atvežtomis ir Lietuvai netinkančiomis idėjomis, t. y. žmogaus santykis su valstybe turi būti formuojamas specifiniu lietuvišku keliu. Už šių žodžių slėpė gana ambicingas teiginys, kad galima identifikuoti tautos/valstybės dvasią, kurią turėtų išreikšti ja sekantis ir jai paklūstantis individas. Remiantis tokia griežtai etatistine prielaida, individo savirealizacijos tikslas turėtų būti tobulai išilietis į valstybės gyvenimą³⁰. Teisingas buvimas valstybėje privalo tapti sąmoningu ir valingu kiekvieno asmens aktu. Tačiau kaip tas veiksmas gali įvykti, jei paprastai žmogus negali perprasti autonomiškos valstybės dvasios?

Atsakymas į šį klausimą slėpė gana radikaliame visuomenės ir valdžios atskyrimo bei elito funkcijų iškelime. Savarankiška valdžia pabrėžiama skirtinguose tekstuose: taip minint valstybės atkūrimo dešimtmetį kalbama apie „valdžios dešimtmetį“, o pats Smetona visuomenėje vyravusią skirtį tarp valdžios ir visuomenės liūdnei konstatuoja teigdamas, kad tik ateityje „išnyks pažiūros pėdsakai, rusų viešpatavimo palikti, kad valdžia *jie*, o visuomenė *mes*“³¹. Panašiai Vincas Rastenis savo straipsnyje „Ryšys tarp tautos ir valstybės“, kalbėdamas apie tautos ir valdžios santykius, konstatuoja, kad „kiekvienas valdžios idealas yra valdyti be prievartos. [...] Bet tai yra įmanoma tik tada, kada tarp valdžios ir tautos yra glaudus pasitikėjimo ryšys“³². Esant tokiai nuostatai nesunkiai padaroma išvada, kad tik autoriteto valdžia geriausiai realizuoja vieningą valstybingumą ir įprasminą suverenumą. Tik vienas asmuo, lyderis (ar, naudojant tuo metu populiarią platoniską diskursą, išminčius bei vairininkas) geba perprasti tik-

simus [...], bet vis dėl to ji nukreipia, o ne kas kitas, valstybės vairą“. Atkreiptinas dėmesys į du momentus – visuomenė nenusimano, tačiau tai netrukdo jai nukreipti vairo. Šia prasme, politika tampa veikiamą sąmoningą, tačiau neišvengiamą, visuomenės valios.

³⁰ Pvz., Izidorius Tamošaitis, „Asmuo ir bendruomenė“, [1937], in: Izidorius Tamošaitis, *Rinktiniai filosofiniai raštai*, sudarytoja Gražina Pranckietytė, (ser. *Lietuvos filosofijos istorija. Paminklai ir tyrinėjimai*), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 386.

³¹ Antanas Smetona, „Sūnūs ir dukters Lietuvos“, [1927], in: Antanas Smetona, *Rinktiniai raštai*, p. 447.

³² Vincas Rastenis, „Ryšys tarp tautos ir valstybės“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 2, p. 23.

rają valstybės prigimtį ir gali vesti tautą šviesesnės ateities link. 1931 m., minint Smetonos prezidentavimo penkmetį, pasirodė eilė straipsnių, kuriuose autoritetinis valdymas matomas ne tik kaip geriausias, bet ir kaip atspindintis prigimtine tvarka: „Jis [Smetona] yra toks neabsoliutus [absoliutaus dieviško autoriteto vietininkas] autoritetas, nes jis yra tikras mūsų tautinio ir valstybinio gyvenimo vadas“, o, pasak Povilo Jako: „normali valstybė [...] yra ta, kur elitas vadovauja ir kur masės pasiduoda vadovaujamos“³³. Šiuo atveju laisvo piliečių paklusimo sampratą keičia sąmoningas ir privalomas paklusimas, savotiškas valios subordinavimas valstybės valiai, kurią, be abejo, geriausiai žinojo valstybės galva.

LIAUDININKIŠKA POLITINĖ MINTIS: VALSTYBĖ KAIP LEGALINIS ASMUO

Kalbant apie tarpukario Lietuvos politinę mintį, kyla didelė pagunda ją suvokti kaip iš esmės dešiniąją. Tačiau, kaip bus bandoma parodyti šiame skyrelyje, nepaisant ne-tautininkiškų partijų ir judėjimų persekiojimų bei cenzūravimo, alternatyvų tautininkiškiems projektams būta ne tik su krikščionių intelektualais siejamose ratuose bei leidiniuose, bet ir labiau kairiame ideologiniame krašte, tai, kas čia vadinama liaudininkiška politinės minties tradicija. Jai atstovauja ne tik su pertraukomis leidžiamas *Varpas*, mėnraštis *Kultūra*, bet ir mažiau akademiniai leidiniai, kaip antai *Lietuvos žinios*, *Jaunimas*, *Moksleivis* ir kiti. Kur kas didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas ne visada tiesiogiai su liaudininkais siejamiems intelektualams, kurie pateikia gana artimą liaudininkams valstybės koncepciją. Tokia interpretacija net leidžia teigti, kad pirmeiviška-demokratinė mintis buvo gana išplitusi ir sietina su tokiais garsiais bei įtakingais tarpukario akademikais kaip Petras Leonas ir Mykolas Römeris³⁴.

Kalbėti apie liaudininkus kaip vieningą ideologinę grupę įgalina viena bene svarbiausių modernios politinės minties koncepcijų – visuomenės sąvoka. Nesunku

³³ Povilas Jakas, „Valstybė ir masės“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 6, p. 104.

³⁴ Leono priskyrimas šiai minčiai neturėtų stebinti – vis dėlto jis buvo žinomas kaip varpininkas, pasirašinęs Liūto slapyvardžiu, ne kartą publikavęs *Varpe* ir palaikęs LVLS idėjas. Römerio atvejis kur kas problemiškesnis, todėl būtinos kelios išlygos. Pirmą, liaudininkiškumas čia netapatintinas su valstiečių-liaudininkų partiškumu. Römerio veikalai traktuotini kaip nuosekliai liaudininkiški – pabrėžiantys liaudies (visuomenės) svarbą socialiniuose procesuose, pabrėžtinai demokratiški, sekantys pozityvistine tyrimo logika ir iš dalies kritiškai Bažnyčios atžvilgiu. Antra, pirmoji rimta Römerio studija *Litva* iš esmės atspindi būtent ekonomistinę-klasinę visuomenės raidos interpretaciją, kartu neužmirštant pabrėžti visuomenės kaip specifinio darinio, nepriklausomo vien tik nuo ekonominės raidos. Juolab kad visoje knygoje demonstruojamos simpatijos liaudininkams ir jaučiamas demokratinis angažuotumas. Galiausiai savo liaudininkišką tapatybę yra pripažinęs ir pats Römeris. Jau Lietuvoje rašytoje autobiografijoje jis teigia, kad buvo „įsitikinusių griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiomis šios krypties simpatijomis“. *Mykolas Römeris: Mykolo*

pastebėti, kad ji (arba neretai kaip sinonimas vartojama *liaudis* kalbant apie visus šalies gyventojus ar kompromisinę riomeriška *tauta – populus*), pakeičia krikščioniškai ir tautininkiškai koncepcijai būdingas tautos sampratas³⁵. Toks sąmoningas tradicinės etnocentriškos sąvokos atsisakymas ir naujos „pozityvios“ įvedimas, specifinis valstybės kaip susitarimo apibrėžimo žodynas (liaudininkų kalbose ir tekstuose nuolat vartojamos tokios sąvokos kaip „sąjunga“, „draugija“, „sutartis“) gana aiškiai nurodo į visuomenės sutarties doktriną. Bene geriausiai ir atviriausiai ji išreiškiama formuluote: „žmonės savo laisva valia sukūrė valstybę“³⁶. Tad valstybė, panašiai kaip katalikiškoje koncepcijoje, suprantama kaip kūrinys, tačiau tai kyla ne iš asmens kaip kuriančio ir įtvirtinančio savo tautiškumą prigimties, bet iš individo ir jo formuojamų organizacijų, susijusių su individualių poreikių ir interesų tenkinimu. Kitaip sakant, liaudininkų visuomenės šerdyje glūdi aiškiai savo interesus išsakantis individas, o visuomenė čia reikalinga tiek, kiek sugeba „pagerinti jo buitį“³⁷. Šioje proto-liberalioje interpretacijoje valstybė tampa tik šalutiniu, kad ir neišvengiamu, individų veiklos produktu siekiant gerovės.

Nemažiau akivaizdus liaudininkų mąstytojų bendrumas kalbant apie pačią *valstybės* sąvoką, kuri perimta iš vokiečių legalistų. Jau 1914 m. *Varpe* Kazys Grinius kartoja gana standartinę legalistinę valstybės formulę: „valstija tai yra tam tikra organizacija, lyg plačiausioji draugija, kuri turi turėti tris pamatinius dalykus: žemės plotą, arba teritoriją, gyventojų, patogiausia vienkios kalbos, ir valdžią, kurios klausos tos teritorijos žmonės“³⁸. Praktiškai tuos pačius elementus galima rasti ir po dešimties metų Algimanto Penkuto straipsnyje „Kas yra valstybė“³⁹, bene pirmajame politinių mokslų vadovėlyje lietuvių kalba *Valstybė ir pilietis*⁴⁰, o dar po keleto metų Römeris pradeda leisti savo išgarsėjusią opusą *Valstybė*.

Riomeriška valstybės samprata nėra sunkiai perprantama, nors jos apibrėžimą („klasikinis mokslas apie

Römerio 120-osios metinės, (ser. *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 13), Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 188. Kita vertus, skirtingos temos, kuriomis kalbėjo Römeris, ir valstybininkiškas politinis lojalumas leidžia jį matyti kaip liaudininką-su-išlygomis. Vis dėlto į klausimą, ar galima išlikti demokratu dirbant autoritarinio režimo institucijose, atsakyčiau teigiamai, nes, antraip nebūtų įmanoma jokia režimo kaita.

³⁵ Steigiamojo Seimo diskusijose dėl pirmojo laikinosios Konstitucijos straipsnio liaudininkai kritikavo projekte vartojamą *tautos sąvoką*, vietoj jos siūlydami *visuomenę* (savo ruožtu, socialistai siūlė *liaudį*).

³⁶ Algimantas Penkutis, „Kas yra valstybė?“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 7–8, p. 347–349.

³⁷ Plg. Leono nuostatas, kad: „Visuomenės gyvenimo tikslas yra šis: suteikti asmeniui kiek galima geresnę buitį“.

³⁸ Kazys Grinius, „Apie šalies neprigulmybę“, in: *Varpas*, 1914, Nr. 3, p. 101.

³⁹ Algimantas Penkutis, *op. cit.*, p. 347.

⁴⁰ Balys Giedra, *Valstybė ir pilietis: Visuomenės mokslo vadovėlis*, Raseiniai: Š. Kadušinas, 1930, p. 10.

valstybę nurodo tris valstybės elementus: a. tautą, b. teritoriją ir c. valdžią⁴¹, „toks socialinis bendravimas, kuriame šie visi trys elementai, sudarą tam tikrą charakteringą socialinį junginį, – tai yra valstybė“⁴¹ Römeris formulavo, tikslino ir gilino ne kartą⁴². Savo darbuose jis nuosekliai nagrinėja visus pamatinius valstybės elementus, tačiau daugiausia dėmesio skiria valdžios koncepcijos analizei. Viena vertus, tai galima vertinti kaip pripažinimą, jog ši koncepcija yra sudėtingiausia. Kita vertus, būtent valdžia ir per ją išreiškiamas valstybinis suverenitetas tampa svarbiausiais valstybės kaip socialinio darinio požymiais, išskiriančiais ją iš kitų. Panašų valstybės apibrėžimą pateikia ir plėtoja Leonas. Valstybė čia nebėra tautos kultūrinės veiklos padarinys, bet savitiksliis ir savaveiksmis tikrovės reiškinys: „dabar mes laikome valstybę per juridinį asmenį, kuriam tam tikroje teritorijoje priklauso suverenumas, o valstybės valdžia yra to suverenumo turėtojas, yra suverenė valdžia“⁴³; „valstybė gi yra teisės reiškinys *par excellence*. Ji yra juridinis asmuo, teisės pagalba sukurtas asmuo“⁴⁴. Taigi valstybė yra anoniminis juridiškai apibrėžiamas suverenas, ikūnytas konkrečioje teritorijoje.

Paradoksalu⁴⁵, tačiau tokia legalistinė valstybės prigimties samprata, pripažįstanti tik absoliutų iš esmės

veikimo vedinys, bet nuolat būtinas prievartos ir galios pasireiškimo elementas. Valstybė yra neišvengiama tiek, kiek neišvengiamas suverenitetas, valdžios ir pavaldumo santykiai, kurių esminė prielaida – galimybė veikti apibrėžtoje teritorijoje, turint galią visoms socialinę tikrovę kuriančioms institucijoms. Būtent liaudininkai sau leidžia teigti, jog „valstybė privalo kiekvienai organizacijai nurodyti jos veikimo vietą ir ribas, dėl kurių peržengimo ji gali reaguoti“⁴⁶, taip tik įtvirtindami valstybės kaip valdžios atskirumą nuo pavaldžios, tačiau ne menkiaus savarankiškos, visuomenės. Dar atviriau kalba Römeris, diskutuodamas dėl Lietuvos Konstitucijos nuostatų ir bandydamas apibrėžti, kam turi priklausyti suverenitetas. Visiškai ar iš dalies atmesdamas tautos, piliečių ir visuomenės suverenumą, jis konstatuoja, kad šis galis priklausyti tik valstybei kaip juridiniam asmeniui⁴⁷, taip deklaruodamas absoliutų anonimiško juridinio darinio suverenumą.

Tokia iš esmės etatistinė nuostata yra švelninama kelių išlygų, kurias iliustratyviai nusako pirmasis nepriklausomos Lietuvos *Lietuvos žinių*, turėjusių sutelkti „progresyvinės minties draugus ir tikrojo demokratizmo kovotojus“, numeris: „valstybė tegali būti tikrai tvirta bei visuomenei naudinga tik tada, kai viskas bus re-

susirinkimo, žodžio, sąžinės ir kitomis laisvėmis bei lygybėmis, tiek modernia prasme, pabrėžiant valdžių atskyrimo principą ir teisinės valdžios būtinybę. Tad greita valstybės prigimties klausimo liaudininkams ypač svarbus geriausios valdymo formos klausimas, kuris jiems suprantamas kaip demokratija. Kitaip sakant, legalistinės valstybės sampratos pagrindinis klausimas – „kaip organizuoti valstybės gyvenimą“⁴⁸. Vienintelis kriterijus kalbėti apie šį tikslą yra subjektyvi nauda, t. y. sutarties dėl valstybės subjektai ir yra vieninteliai valstybės tikslus apibrėžiantys elementai. Valstybė tiesiog turi užtikrinti, kad individas visuomenėje galėtų realizuoti savo interesus, nes tik taip gali būti sukurta gerovė ir tik tada galima kalbėti apie visuomenės pažangą. Ši liberalistinė liaudininkų koncepcija dažnai buvo švelninama pripažįstant individo socialinę prigimtį, tačiau ir šiuo atveju visuomenė svarbi ne dėl to, kad kuria individą, o dėl to, kad individas be jos negali realizuoti visų savo tikslų⁴⁹.

Nesunku įžvelgti, kad liaudininkų-demokratų koncepcija čia susiduria su gana sudėtingu pačios valstybės prigimties klausimu – kam iš tiesų reikalinga valstybė kaip tokia? Viena vertus, valstybei gali būti pripažinta ir dažnai buvo pripažįstama veikimo autonomija ir ji

[...] Taigi pirmiausia reikalinga išsąmoninti kiekvieną pilietį, kad jis yra lygus valstybės kūrėjas kaip ir visi kiti. Nors tai iš dalies yra fikcija⁵⁰. Kitaip sakant, gera valstybė galima tik kaip ginanti ne valstybinius, bet visuomeninius, pilietinius ar, dar tiksliau, individualius interesus, o pats buvimas valstybės kūrėju iš tiesų yra fikcija – visi yra valstybė ir tuo pat metu niekas negali teigti ją reprezentuojantis. Pilietis, kuriantis valstybę, iš tiesų kuria liaudies demokratiją, o tai yra tikrasis liaudininko idealas. Kitaip sakant, viskas, ką gali iš tiesų sukurti visuomenė, yra demokratinė tvarka, suprantama kaip platesnė ar siauresnė savivalda, nes „kiekvienos sąmoningos tautos idealas – kad šis valstybės komponentas, t. y. valdžia, visai išnyktų ir kad jis būtų pakeistas gyventojų valdymusi. Idealas – kad valstybė pavirstų pačia didžiausia savivaldybe“⁵¹.

KAIRIOJI POLITINĖ MINTIS: VALSTYBĖ KAIP PRIEVARTOS MECHANIZMAS

Kalbėdamas apie liaudininkų politinę mintį ją sąmoningai atskiria nuo kairiosios, socialdemokratiškos ir komunistinės politinės minties⁵². Nors šias dvi Lietuvos politines grupes vienijo aiški pozityvistinė pasaulėžiūra

Eglė Vertelkaitė. Laikas. 2008. Ofortas, štampas

anonimiškos valstybės suverenumą, priartina liaudininkus prie tautininkiškos valstybės sampratos. Valstybė čia nebėra organiškai susijusi su kitais socialiniais subjektais, bet tampa atskiru fenomenu, autonomišku juridiniu asmeniu. Tiesa, tiek Leono, tiek Römerio, tiek liaudininkų valstybės koncepcijoje ji nebėra tik tautos

miama tikroju demokratizmu, gyvenimo progresu bei plačios liaudies reikalais⁴⁸. Galimybes susikurti despotiškai-autoritarinei valstybei turi eliminuoti ar bent jau sušvelninti demokratinės procedūros. Demokratija čia suprantama tiek klasikine prasme, kaip liaudies galimybė dalyvauti valstybės (su)valdyme⁴⁹, naudojantis

tapatinama su valingai pasirinktai žmogaus interesais. Kita vertus, kaip suverenas ji gali tapti kliūtimi kitų individų saviraiškai ir kartu visuomenės pažangai. Tad nenuostabu, kad ji „turi auklėti savo gyventojuose pilietines vertybes, išsąmoninti juos jų teisėse ir pareigose.

ir daugiau ar mažiau eksplikuotas „anti-klerikalizmas“, tačiau bandydami identifikuoti ir atsiskirti nuo socialdemokratų, Lietuvos liaudininkai dažnai pabrėždavo savo nemarksistinį pobūdį⁵³. Nuo tradicinių socialdemokratų jie skiriasi ir sąmoninga orientacija į valstietiją

⁴¹ Mykolas Riomeris, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, 2-asis fotografinis leidimas, d. 1: *Valstybė*, (ser. *Teisės vertybės. Iš palikimo*), Vilnius: Pradai, 1995, p. 1, 53.

⁴² Pavyzdžiui, „tam tikros teritorijos žmonių jų socialinei funkcijai vykdyti (arba, kas yra tas pat: jų socialiniams tikslams siekti) sąjunga, savo suvereninės valdžios konsoliduojama į neskaldomą funkcionalinį vienetą“ (Mykolas Riomeris, *op. cit.*, p. 335); „valstybė kaip antrinis (federalinis) tautinis socialinis junginys, apimęs visus pirminius junginius – visą visuomenę – tam tikrame apibrėžtame žemės plote“ (Mykolas Römeris, „Nacionalizmas ir valstybė“, in: *Kultūra*, 1932, Nr. 5, p. 257–261).

⁴³ Petras Leonas, *Teisės enciklopedijos paskaitos*, Kaunas: VDU, 1931, p. 58.

⁴⁴ Petras Leonas, „Valstybė“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-03-02, Nr. 52, p. 2.

⁴⁵ Nors šis paradoksas tik sąlyginis, tradiciškai traktuojant tautininkus ir liaudininkus kaip dvi atskiras politines jėgas. Žiūrint istoriškai, tektų pripažinti, kad abi jos iš esmės etatistinės ir supranta valstybę kaip autonomišką darinį, kuris turi transformuoti visuomenę geresnės link. Šį teorinį artimumą iliustruoja gana sklandus kai kurių tautininkų lyderių perėjimas į liberalų gretas išėivijoje.

⁴⁶ Vientautas (Juozas Audėnas), „Organiškoji ar klasikinė demokratijos valstybė?“, in: *Kultūra*, 1936, Nr. 6–7, p. 400–401.

⁴⁷ Mykolas Römeris, „Lietuvos suvereninė valdžia konstitucijos projektu“, in: *Teisė*, 1922, Nr. 1, p. 3–13.

⁴⁸ Felicija Bortkevičienė, „Vėl darbą pradėdam“, in: *Lietuvos žinios*, 1922, Nr. 1, p. 1.

⁴⁹ Pvz., J. Jasinevičius, „Demokratija ir diktatūra“, in: *Varpas*, 1931, Nr. 1, p. 8–14.

⁵⁰ Apie šią skirtį dar 1936 m. *Kultūroje* kalba Vientautas (*op. cit.*). Pats straipsnis pasirodo po dviejų svarbių įvykių Lietuvos politinei minčiai: jis reaguoja į jau aptartą Maceinos ir kitų pristatytą organišką valstybės koncepciją. Be to, pasirodo po Vidaus informacijos skyriaus išsiųsto ir *Kultūroje* išspausdinto tautininkiškos valstybės modelio, kurio esmę galima išreikšti tipišku tautininkams ir tik iš dalies organišką valstybės šalininkams pavadinimu: „Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdo ir gyvenimo sąvybes“, in: *Kultūra*, 1936, Nr. 4, p. 262–271.

⁵¹ Pvz., Algimantas Penkutis, *op. cit.*, p. 347–349.

⁵² Vientautas, *op. cit.*, p. 402.

⁵³ Juozas Lazauskas, „Žvilgsnis į mūsų valstybę“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 2, p. 103. Apie valstybės išnykimo galimybę, perduodant kai kurias funkcijas ar net suverenitetą tarptautinėms institucijoms, kalbėta ir anksčiau, tiesa, ne taip tiesmukai ir nebūtinai kaip idealą. „Tautai valstybė, liaudžiai demokratija“ – 1936 m. cituodamas J. Mantvilą (Lazauską)

Kultūroje skelbia Vientautas (Audėnas). Tai yra liaudininkų programinis principas, pripažįstantis, kad valstybė jiems nėra svarbiausia – nuolat gindami išimtinai liaudį, niekaip neapibrėžtą socialinį junginį, jie deklaruoja kuriantys demokratiją, o valstybės kūrybą palieka kultūriškai integraliai tautai.

⁵⁴ Reikia pripažinti, kad lietuvių socialdemokratų ir komunistų skirtumai išoriškai yra gana ženklūs: politinė praktika, pačios Lietuvos ateities matymas, jų pažiūros į demokratiją bei parlamentarizmą kaip politinį valdymąsi stipriai skyrėsi. Tačiau teorinė valstybės kaip politijos konceptualizacija bei supratimas šių dviejų politinių jėgų diskurse buvo jei ne tapatus, tai labai panašūs. Santykinai ją galima pavadinti anti-valstybinu pasakojimu ta prasme, kad valstybė buvo suvokiama kaip nereikalingas darinys.

⁵⁵ „Einamojo momento taktikos klausimais“, in: *Varpas*, 1931, Nr. 2, p. 97–105.

kaip ekonominę grupę ir demokratiškumo pabrėžimu – demoso, liaudies, valdymo bei asmenų lygybės ir laisvės klausimai jiems buvo vienos svarbiausių temų. Tačiau „kairesni kairieji“ neabejotinai buvo atviresni ir nuoseklesni klausimais, kuriuos legalistinius argumentus teikę liaudininkai nutylėjo. Jei, kaip tai daro liaudininkai, siūloma abstrakti ir anonimiška juridinės valstybės samprata, tai pati valstybė tampa tik individualiai (i)tikima teisine fikcija. Tad legalistams klausimas, „koks veiksmas yra valstybinis veiksmas?“, yra neatsakomas: individas į tokį veiksmą pretenduoti negali; visuomenė negali veikti kaip sąmoningas, bendrą tikslą turintis junginys ir niekas negali sakyti atstovaujantis tikrajai jos nuomonei. Parlamentas ar prezidentas gali veikti visuomenės vardu, tačiau taip panaikinamas visuomenės suverenumas. Vienintelis aiškesnis atsakymas čia yra teisės valdymas, tačiau visada gali kilti klausimas, kurį ir uždavė kairieji socialistai: kiek iš tiesų demokratiška ir pažangi pati teisė? Ar ji nėra tik įtakos turinčių individų įrankis, klasinio dominavimo išraiška ginant kapitalą turinčiųjų interesus?⁵⁶

Atsakymas, kad kairioji mintis atvirai rėmėsi bei propagavo marksistinę ar (nors šis jungtukas nėra visada būtinas) lenininę politinę mintį ir valstybės sampratą, yra banalus, bet vienintelis teisingas. Programiniai Karlo Marxo, Friedricho Engelso ir Vladimiro Lenino tekstai buvo svarbiausi Lietuvos komunistų ir dažnai socialdemokratų idėjinų įsitikinimų šaltiniai, naudojant visiškai tapačius argumentus, tiesiogine žodžio prasme tiesiog nurašant tai, kas buvo jau ne kartą rašyta. Kalbant apie valstybę, neabejotinai ryški viena svarbiausių marksistinės teorijos išvadų: valstybės teorija numato jos panaikinimą arba tiksliau – pakeitimą visuomeniniu gyvenimu⁵⁷. Kaip atvirai rašo Marxas, „reali jungtis yra ne politinis, bet pilietinis gyvenimas, [...] tik mūsų laikų politinis prietarīgumas dar gali išivaizduoti, kad valstybė turi stiprinti pilietinį gyvenimą; iš tiesų atvirkščiai, pilietinis gyvenimas stiprina valstybę“ ir „tikroje demokratijoje valstybė išnyksta“⁵⁸. Būtent kaip šio paradokso sprendimą, ypač matant totalitarinės valstybės įgyvendinimo realijas, galima interpretuoti lenininę valstybės teoriją. Kairieji, remdamiesi Engelso bei Marxo teorijomis, toliau plėtoja antivalstybinę valstybės teoriją. Teoriškai, remiantis jau XX a. pradžioje lietuviškai pasirodžiusiu Engelso veikalu *Šeima, privatinė nuosavybė ir valstybė*, valstybė priešprie-

šinama natūraliai visuomenės būklei, kuri kaip pernykštė bendruomenė buvo praeityje ir komunistinės (komunų) visuomenės pavidalu bus ateityje.

Dabartinė valstybė yra tik jėga, kurią pasitelkusi valdančioji klasė slopina valdomuosius: „Valstybė tai produktas ir apsireiškimas *nesutaikomų* [paryškinta leidinyje] klesinių prieštaravimų. Valstybė atsiranda ten, tada ir tiek, kur, kada ir kiek klesiniai prieštaravimai objektyviai negali būti sutaikyti. Ir atžagariai: valstybės buvimas parodo, kad klesių prieštaravimai nesutaikomi. [...] Valstybė – įrankis išnaudoti prispaus-tajai klesai“⁵⁹. Klasinių prieštaravimų panaikinimas panaikins ir būtinybę remtis jėga, valstybe, todėl savivaldžios komunos taps vienintele galima socialine sąjunga, o pati valstybė išnyks. Taigi valstybė nesti nei natūraliai atsiradusi, nei neatsiejama nuo visuomeninio gyvenimo, tai tik galios primetimo forma: ji yra baidanti, visagalė, daranti žmonių padėtį nepakenčiamą, slopinanti, išnaudojanti... Lenino idėja gviesiantis į šią „iš pagrindų supuvusią struktūrą“ paprasta: komunistai tik sugebėjo perleisti tą įrankį daugumai (valstiečiams ir proletariatui) ir jo pagalba pradėjo slopinti kitas klases, t. y. tik pradėjo daryti tai, ką valstybė ir taip istoriškai darydavo⁶⁰. Ateityje „ta mašina arba vėzdu mes sutriuškinsime bet kurį išnaudojimą, ir, kada pasaulyje nebus galima išnaudoti, nebebus žemės savininkų, fabrikų savininkų, nebus taip, kad vieni persisotina, o kiti badauja, – tik tada, kada tam galimybės neliks, tą mašiną mes atiduosime sulaužyti. Tuomet nebus valstybės, nebus išnaudojimo“⁶¹.

Identiška valstybės vizija, cituojant komunistinės minties klasikus, iškyla ir Lietuvos komunistų partijos (LKP) platinamuose leidiniuose. Viename pirmųjų *Komunisto* numerių ilgametis šio leidinio redaktorius ir neabejotinas lietuviškos komunistinės minties autoritetas Zigmas Angarietis paskelbė: „Mes marksistai reikalaujame tokios tvarkos, kad valdžios visai nebūtų. Juk valstybė ir valdžia – tai įrankiai, kuriuos viena klasa vartoja kitoms klesoms spausti. [...] Mums rūpi paimiti valdžią ir valstybę į savo rankas, kad juo greičiau kapitalistinė visuomenė ir klesinė valstybė būtų panaikintos. Su naudojimo panaikinimu kartu nyksta ir valstybės reikalingumas“⁶². Svarbu atkreipti dėmesį į kelis elementus, kurie laikytini kairiosios politinės minties teorijos ašimi ir nuolat pasirodo komunistų politiniuose svarstymuose. Pirma, valstybė yra tapatinama su val-

džia ir jos gali būti laikomos sinonimu – valstybė yra tada, kai yra valdžia. Antra, valdžia, taigi ir valstybė, priklauso tiems, kurių rankose yra kapitalas ir darbo įrankiai, t. y. dominuojančiai klasei. Valstybė tėra šios dominuojančios klasės interesų išraiška. Trečia, klasių išnykimas ir tarpusavio lygybė panaikins ekonominę dominavimą ir kartu bet kokią politinį dominavimą, taip išnykstant valstybei kaip dariniui.

Tačiau problemiškas santykis tarp tikrovės ir teorijos, siekiant pakeisti tikrovę pagal ideologinius įsitikinimus, tik prasideda, nes turi būti suprastas ir paaiškintas komunistinės SSRS fenomenas. Kitaip sakant, jei „komunizmo surėdymas yra bevalstybinis surėdymas“⁶³, tai ar SSRS galima laikyti valstybe ir, jei taip, kokia prasme bei kaip tai atitiko marksistinę valstybės teoriją? Atsakyti į šiuos klausimus padeda savotiška „laipsniuojamos“ valstybės koncepcija – atsižvelgiant į tai, kad valstybė tėra savotiškas ekonominio išsivystymo vedinys, ji gali reikštis skirtingu mastu atsižvelgiant į egzistuojančius ekonominius santykius. Šia prasme sovietinę valstybę suvokiant kaip progresyvesnę proletariato valstybę, kurią gali sekti tik išbaigta komunistinė visuomenė, įvedamas „pusiau-valstybės“ terminas, kuris išreiškia iš dalies „dekapitalizuotą“ ir iš dalies „depolitizuotą“ būklę⁶⁴.

Taip suprantant pačią valstybę ir jos vietą visuomenės raidos istorijoje, Lietuvos socialdemokratinė politinė mintis negali nepasirodyti artima jau pristatytai komunistinei. Atkreiptinas dėmesys į tris elementus, kurie ne tik leidžia tapatinti šias dvi mąstymo sistemas, bet ir išskiria jas iš aptartų kituose skyreliuose. Pirma, tai ne kartą minėtas jų utopiškumas, nukreiptumas į netobulą dabarties egzistenciją keičiančią ateitį. Kairiajai minčiai dabartis tėra pagrindas ateities pasaulio kūrimui. Tai dažnai pasireiškia bet kokių dabarties normų neigimu ir veiksmų grindimu racionalia moksline teorija, postuluojančia naujos ateities neišvengiamumą: „socializmas yra idealas, siekimas geresnio, tobulesnio visuomenės sutvarkymo“, nes „iš proletaro sielos turi užgimti nauja valstybė, naujas mokslas, naujas visas socialinis gyvenimas“⁶⁵. Ypač aiškiai, veik komunistiškai radikaliai, šios mintys buvo išsakomos būtent pirmaisiais nepriklausomybės metais, tačiau ir vėliau, jau ketvirtame dešimtmetyje, cituojant įtakingą austrų socialistą-demokratą Otto Bauerį, atvirai reiškiamą mintis dėl „politinių valstybės funkcijų mirties“⁶⁶. Trumpai tariant, valstybė nesanti nei natūrali, nei siektina socialinė būklė, o tik istoriškai susiformavęs visuomeninis darinys, kuris pasmerktas išnykti.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Viačeslavas Molotovas, „Apie valstibę“, in: *Komunistas*, 1932, Nr. 2, p. 11–14.

⁶⁵ Stasys Kuzminskas, „Proletariato sielos bruožai“, in: *Socialdemokrat-*

Antra, abiem srovėm būdingas radikalus ekonomizmas – ir socialdemokratai, ir komunistai visuomenės tvarką pirmiausia laiko ekonominių sąlygų vediniu. Žmogaus socialumas čia reiškiasi tik tiek, kiek bet koks santykis su kitais subjektais atspindi individo troškimą patenkinti savo ūkinius (ekonominius) poreikius. Pasak kairiųjų, istoriškai būtent šių poreikių tenkinimas leido išryškėti tam tikroms klasėms ir atsirasti „klasiniam žmogui“ kaip „ekonominio žmogaus“ padariniui. Valstybė šiuo atveju yra ne kas kita kaip „smurtinis“ būdas susiformavusiai ekonominei tvarkai palaikyti, taigi taip pat yra ne daugiau nei politizuota (supranta politiką kaip priespaudą ir valdžią) ekonominio gyvenimo dalis. Tad nenuostabu, kad judama link tobulos ekonominės visuomenės sukūrimo – visiškai savivaldi ekonomika komunistų atveju ir valstybė tik kaip administruojantis darinys socialdemokratų atveju⁶⁷.

Trečia, negatyvus nusistatymas valstybės atžvilgiu ir ekonominių visuomenės funkcijų pabrėžimas lemia, kad valstybė gana sąmoningai šalinama iš viešojo kairiųjų diskurso. Taigi diskusijose dėl Lietuvos Konstitucijos socialdemokratų priekaištas dokumento pavadinimui yra bandymas bent retoriškai panaikinti valdymo tikrovę. Patys jie dažniau kalba apie kraštą, šalį, o valstybės terminas dažniausiai vartojamas tik neigiamoms valdymo praktikoms nusakyti. Valstybę suvokdami kaip išnyksiančią, kairieji pradeda ieškoti kitų visuomenės santykio formų. Skirtingai nei demokratai-liaudininkai, kuriems respublika, demokratija ir net komunizmas dar gali būti valstybės valdymo formos, kariesiems jau rūpi ne valstybės pobūdis, o alternatyvi valstybei socialinių santykių forma, kurią ir reprezentuoja respublika. Būtent šios teorinės prielaidos leidžia geriau suprasti po Lietuvos aneksijos pradėjusį vyrauti naratyvą, kad SSRS padėjusi įgyvendinti tikrąjį Lietuvos valstybingumą. Tai nereikia, kad tauta pradėjo realizuoti savo kultūrinius interesus, tai nereikia, kad valstybė tapo savaveiksmiu dariniu, tai nereikia, kad Lietuva yra kaip niekada suvereni. Tai, nuosekliai sekant kairiuoju supratimu, tereikia, kad padėtas pagrindas valstybės pabaigai, kad pagaliau buvo sukurta Lietuvos pusiau-valstybė.

(VIS DAR) VIETOJ IŠVADŲ

Kalbant apie Lietuvos tarpukario politinę mintį (nors, reikia pripažinti, ji labai retai tampa sąmoningos analizės objektu), neretai neišvengiama klaidinančių manichėjiškų apibendrinimų. Net ir atsakius ideologizuotos klero-fašizmo ir progresyvaus komunizmo priešstatos,

ratas, 1923, Nr. 55–56, p. 3–4.

⁶⁶ Otto Bauer, „Socializmas ir demokratija“, in: *Darbo visuomenė*, 1934, Nr. 4, p. 72–77.

⁶⁷ *Ibid.*

⁵⁶ 1920 m. Seimo kalboje socialdemokratas Vincas Čepinskis tvirtino, kad niekas negali galvoti, jog konstituciniai principai bus amžini ir nekintami. Reikėtų suprasti, kad jie visada išreišk dominuojančios jėgos interesus.

⁵⁷ Plačiau žr. Jon Elster, *Making sense of Marx*, New York: Cambridge University Press, 1998, p. 398–458; Розанваллон, *Утопический капитализм: История идеи рынка*, Москва: Новое литературное обозрение, 2007, p. 190–211.

⁵⁸ Karlas Marksas, *Dėl Hėgelio teisės filosofijos kritikos: Įvadas*, Vil-

nias: Mintis, Partijos istorijos institutas prie LKP CK, 1985.

⁵⁹ Vladimiras Leninas, *Valstybė ir revoliucija: marksizmo mokinimas apie valstybę ir proletariato uždavinius revoliucijoje*, Petrogradas: Lietuvių socialistų sąjungos leidinys, 1917, p. 13–21.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 26–36.

⁶¹ Vladimiras Leninas, *Raštai*, t. 29: *1919 metų kovas-rugpjūtis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, p. 446.

⁶² Zigmas Angarietis, „Ne socialdemokratai, ne anarchistai, bet komunistai“, in: *Komunistas*, 1918, Nr. 1–2, p. 2.

nereflektyviai taikomos skirtys, kurios, užuot paaiškinusios ano meto diskusijas, tiesiog (at)kuria klišes. Pavyzdžiui, net naujausioje 1918–1940 m. *Lietuvos istorijoje* parlamentinio laikotarpio diskusijas linkstama apibendrinti kaip priešstatą tarp katalikiškos ir demokratinės laicistinės srovės⁶⁸. Tikra tiesa, kad Katalikų Bažnyčios padėties klausimas naujoje Lietuvos valstybėje buvo svarbus, tad praktiškai visą XX a. vykusį katalikų-laicistų diskusiją yra svarbi. Tačiau ji toli gražu neapibūdina viso spektro politinių ginčų, kuriuos dera suvokti ne tik kaip pragmatiškus ir kintančius pagal politinę konjunktūrą, bet ir kaip teoriškai pagrįstus bei besilaikančius tam tikrų principinių nuostatų. Kaip buvo bandoma parodyti šiame straipsnyje, katalikiškos ir demokratinės laicistinės srovių ar, kitose vietose, „netobulos“ ir „liberalios“ Konstitucijos variantų priešstata klaidinga mažiausiai dėl dviejų priežasčių. Pirma, dauguma katalikų buvo įsitikinę demokratai. Ir tai lėmė ne tik tarptautinę konjunktūrą, bet ir neotomizmo teorinės prielaidos, kurias propagavo Leonas XIII ir vėliau Pijus XI, skatinusios pripažinti demokratiją kaip priemonę atsižvelgti į labiausiai nuskriaustųjų interesus, o savo pasaulietinę veiklą kreipti ka-

talikiškos santaikos įgyvendinimo link. Antra, reikėtų kalbėti ne apie demokratinę laicistinę srovę, bet apie laicistines sroves, tarp kurių toli gražu ne visos buvo demokratinės. Šiame straipsnyje kaip vienas svarbiausių laicizmo bruožų traktuojamas žmogaus dvasinio prado kaip dieviškumo atspindžio neigimas, kuris, plėtojant politinę teoriją, buvo būdingas ir tautininkams, ir liaudininkams, ir socialdemokratams bei komunistams. Iš jų tik liaudininkai gali būti laikomi įsitikinusiais demokratais, demokratiją suvokusiais kaip pagrindinį valstybinio gyvenimo tikslą ir sąlygą. O štai kitos srovės arba atvirai šalinosi demokratijos (tautininkai), arba net pačios politikos – valstybės (komunistai ir, bent teoriškai, socialdemokratai). Ir vis dėlto kalbėjimas apie dvi Lietuvoje dominuojančias politines paradigmas turi pagrindo, tačiau tai lemia ne tiek teorija, kiek politinė tikrovė – sovietinė Lietuvos okupacija. Šis įvykis tapo sąlyga ne tik dviem akademinėms tradicijoms ir dviem atskiroms politinėms kultūrom – išėivijos ir sovietų Lietuvos – susiformuoti, bet kartu lėmė ir valstybės raidos kelius. Bet kuo tapo valstybė šiose dviejose lietuvių visuomenėse – tai jau kito, paskutiniojo ciklo straipsnio klausimas. ❧

⁶⁸ Danutė Blažytė-Baužienė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas, Jonas Vaičėnonis, *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 1: *Nepriklausomybė*

(1918–1940), Vilnius: Baltos lankos, Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 496.